

STULECIE MACIERZY SŁOWACKIEJ

W okresie powstania Macierzy naród słowacki pozbawiony był prawie całkowicie podstawowych praw narodowych i społecznych, Słowacy nie posiadali własnej inteligencji, brakło instytucji politycznych, społecznych, kulturalno-oświatowych. Wywoływało to coraz to nowe akcje działaczy narodowych, mające na celu zdobycie minimalnych choć praw, stworzenie szkolnictwa słowackiego oraz zorganizowanie instytucji popierających rozwój życia kulturalnego Słowaków. Akcje te szły w dwóch kierunkach — jeden dotyczył politycznych swobód narodu, które realizować miano jako autonomię w ramach monarchii austro-węgierskiej, drugi natomiast wiązał się z kulturą narodową Słowaków pragnących posiadać własne szkolnictwo, instytucje kulturalno-naukowe itd.

O ile polityczne akcje Słowaków na początku lat 60-tych XIX w. spotkały się z niepowodzeniem, o tyle sukcesem zakończyły się zabiegi o utworzenie Macierzy Słowackiej, instytucji mającej odtąd kierować życiem duchowym Słowacji.

Towarzystwo literackie pn. Macierz Słowacka¹ postanowiono założyć na zgromadzeniu narodowym Słowaków w dn. 6 i 7 VI 1861 r. w Martinie. Prace przygotowawcze zgromadzenie powierzyło komisji wybranej spośród czołowych postaci życia narodowego. Komisja wyznaczyła z kolei ze swego grona czteroosobowy Komitet Tymczasowy, do którego weszli: Ján Francisci jako przewodniczący oraz Ján Gotčar, Viliam Paulíny-Toth i Ján Palárik jako członkowie. Ján Francisci podjął się opracowania projektu statutu Macierzy. Na pewne trudności natknięto przy wyborze miasta, które miało się stać siedzibą organizacji. Ostatecznie 21 IV 1862 r. Rada Miejska Martina zdecydowała, iż Macierz Słowacka znajdzie swą siedzibę w tym mieście². Władze domagały się także zmian w projekcie statutu. Po uwzględnieniu poprawek przez Komitet Tymczasowy, statut został zatwierdzony a Macierz powołana do działalności decyzją cesarską z dn. 31 V 1863 r.

Pierwsze trzy punkty statutu charakteryzują zakres prac Macierzy³:

§ 1. Macierz Słowacka jest stowarzyszeniem miłośników narodu słowackiego, a celem jej jest budzenie, szerzenie i umacnianie wśród Słowaków doskonałości moralnej i umysłowej, pielęgnowanie i popieranie literatury i sztuki słowackiej oraz przyczynianie się tym do wzrostu dobrobytu narodu słowackiego.

§ 2. Sprawy polityczne i religijne pominięte zostaną w pracy Macierzy Słowackiej.

§ 3. Środkami, których użyje Macierz Słowacka w realizacji wymienionych w § 1 celów są:

- a. wydawanie i propagowanie literatury słowackiej i dzieł sztuki słowackiej,
- b. organizowanie dyskusji na tematy literackie, artystyczne, naukowe i moralne,
- c. zbieranie materiałów literackich, artystycznych, naukowych, przyrodniczych i historycznych,
- d. stałe lub jednorazowe popieranie pracy artystów i naukowców oraz nadawanie nagród za dzieła naukowe i artystyczne.

Pozostałe punkty statutu dotyczą kwestii organizacyjnych. Działalnością Macierzy kierować miała Rada, a kontrolę nad nią sprawować — władze za pośrednictwem komisarza. W wypadku zaprzestania pracy organizacji cały jej majątek miał być przekazany na własność narodu słowackiego.

Wraz z ukazaniem się decyzji cesarza zatwierdzającej statut Macierzy rozpoczęła się ogólnonarodowa zbiórka pieniędzy na fundusz zakładowy organizacji,

¹ Literárny spolok Matice Slovenskej.

² Por. J. Botto, *Dejiny Matice Slovenskej 1863—1875*. Turčiansky Sv. Martin 1923, s. 23.

³ Por. jw. s. 126, Statut Macierzy Słowackiej.

w wyniku której po upływie niecałego roku w kasie Macierzy znajdowało się już 94 tys. guldenów⁴.

Pierwsze Walne Zebranie Macierzy Słowackiej zwołane zostało do Martina na dzień 4 VIII 1863 r. Miało być ono częścią obchodów 1000-lecia przybycia na Morawy Cyryla i Metodego. Na zebraniu tym wybrano jednomyślnie prezesem Macierzy biskupa Stefana Moysesę, wybitnego działacza narodowego. W skład Rady Macierzy Słowackiej weszli poza tym: Karol Kuzmányi i Ján Országh jako wiceprezesa, Pavel Mudroň i Michal Chrástek jako sekretarze oraz Tomáš Cerven Fraňo Filo, Jozef Skultéty, Michal Mudroň, Fraňo Martinovič, Ambroz Pivko, Jozef Markus jako członkowie⁵. Podkreślić tu należy, iż Macierz była pierwszą organizacją zrzeszającą zarówno katolików jak i ewangelików, którzy działali dotychczas oddzielnie.

Macierz Słowacka stała się czołową organizacją narodową. Wprawdzie statut zatwierdzony przez władze austro-węgierskie zakreślił dość ciasne ramy działalności tego towarzystwa, niemniej samo jej założenie i energia przywódców wpłynęły w sposób zasadniczy na rozwój narodowej kultury słowackiej. Jak wynika z protokołów kolejnych zebrań Rady Macierzy, decydowano tu o finansowaniu edycji prac wielu pisarzy słowackich, redagowano kolejne numery „Letopisu” — rocznika Macierzy, opracowywano i wydawano podręczniki szkolne, rozdzielano z funduszu organizacji stypendia dla uczniów gimnazjów słowackich (katolickiego w Banskiej Bystricy i ewangelickiego w Revucy) oraz dla studentów słowackich a nawet wspierano pomocą finansową spalone wsie⁶. Znaczenie pracy Macierzy ocenił członek KC KPCz i I sekretarz KC KPS, A. Dubček, w przemówieniu wygłoszonym w dn. 4 VIII 1963 r. następująco⁷:

„Wysoko oceniamy postępową rolę, jaką odegrała Macierz Słowacka w pierwszym okresie swego istnienia. Jako jedyna wówczas instytucja kulturalno-narodowa, wokół której zgromadziły się wszystkie tendencje kulturalno-oświatowe Słowaków, dokonała ona doniosłego dzieła w ukształtowaniu się słowackiej kultury narodowej. Ta część działalności Macierzy miała stąd większe i ze społecznego punktu widzenia szersze znaczenie, gdyż chodziło tu o kulturę narodu znajdującego się w obcej niewoli. Praca kulturalna miała więc rewolucyjne posłannictwo w walce o obronę interesów narodu, a działalność Macierzy swe wielkie znaczenie polityczne”.

Początek lat siedemdziesiątych XIX w. przynosi nowe zaostrenie kursu związanego z tendencjami dualistycznymi w monarchii austro-węgierskiej. Szykany stosowane najpierw wobec szkolnictwa słowackiego obierają sobie teraz za przedmiot ataków działalność Macierzy. Władze zabraniają organizowania zebrań Rady Macierzy, a pisma wydawane także w języku słowackim rozpoczynają nagonkę skierowaną przeciwko pracy tej organizacji. W dn. 12 XI 1875 r. minister spraw wewnętrznych Węgier, K. Tisza, specjalnym zarządzeniem rozwiązał Macierz Słowacką i skonfiskował jej majątek⁸.

Dwanaście lat to niewątpliwie za krótki okres czasu dla przeprowadzenia całego szerokiego programu działania o zasięgu ogólnonarodowym. Lecz w konkretnych warunkach historycznych bujnego rozwoju kultury Słowaków w II poł. XIX w., nawet tak krótki okres czasu położyć miał trwałe podstawy dalszego krzepnięcia ich życia narodowego i przynieść szereg osiągnięć. Niezmiernie ważną zasługą Macierzy było wytworzenie przez nią centrum kulturalnego Słowacji.

⁴ Por. F. Bokes, *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava 1946, s. 239.

⁵ Por. J. Botto, jw., s. 182.

⁶ Por. jw., Protokoły zebrań Rady Macierzy Słowackiej.

⁷ Por. V duchu pokrokových národních tradíc za ďalší rozkvét socialistické kultúry, „Rudé Právo” z dn. 5 VIII 1963 r.

⁸ Por. F. Bokes, jw., s. 273.

Rozproszone dotychczas po licznych miastach i miasteczkach, jak Bratysława, Trnava, Levoča, Banská Štavnica, Prešov, Kežmarok i in., ośrodki życia naukowego i kulturalnego znalazły wreszcie środowisko, w którym zogniskować się miała literatura, sztuka i nauka słowacka. Miastem tym był Martin, który od momentu, kiedy stał się siedzibą Macierzy uznany został za główne centrum życia politycznego i kulturalnego Słowacji. Toteż mimo zakazu działalności Macierzy, Martin odgrywał tę rolę aż do r. 1918. Tu wychodziły czasopisma polityczne i literackie („Národné noviny”, „Slovenské pohľady”), siedzibę swą miały organizacje i towarzystwa („Živena”, „Slovenská muzeálni spoločnosť”) a także zgromadziło się życie artystyczne. Coroczne obchody dla upamiętnienia założenia Macierzy, odbywające się w Martinie, były jedynym świadectwem trwania narodu.

W pierwszej fazie działalności, w l. 1863—75, Macierz włączyła w akcję realizacji swych założeń szeroki krąg inteligencji słowackiej, a więc kler, tak katolicki jak i ewangelicki, oraz pisarzy (Sladkovič, Kalinčiak, Chalupka, Botto), językoznawców, historyków i publicystów (Francisci, Daxner, Hattala). Działalność Macierzy jednoczyła więc ludzi o różnych zainteresowaniach i była udokumentowaniem rozwoju słowackich sił narodowych, którego żywiołowości nie zahamował nawet fakt zamknięcia organizacji. Świadczą o tym wybitne dzieła literackie, plastyczne, muzyczne, prace naukowe i polityczne powstałe w ostatnim dwudziestopięcioleciu XIX w. W końcu XIX i początku XX w. w szeregach młodej inteligencji słowackiej powstała opozycja wobec konserwatywnej i zbyt ciasnej polityki prowadzonej przez czołowych przedstawicieli martiniego centrum politycznego i kulturalnego (np. działalność studentów słowackich zrzeszonych w towarzystwie *Detvan* w Pradze). Konflikty między ośrodkiem myśli polityczno-narodowej w Martinie, a młodą generacją twórców, wynikły z pojawienia się nowych, rewolucyjnych treści w twórczości młodych pisarzy słowackich na przełomie XIX i XX w.

Po powstaniu Republiki Czechosłowackiej reaktywowano w r. 1919 działalność Macierzy Słowackiej. Jednak, przy jednoczesnym rozszerzeniu kręgu zainteresowań, zasadniczą treść prac prowadzonych teraz przez Macierz stanowiły problemy naukowo-pedagogiczne. Dlatego w centrum jej działalności znajdowała się praca nad rozwojem szkolnictwa, a obok tego specjalne wydziały Macierzy zajęły się organizacją nauk społecznych: historii, językoznawstwa, historii literatury, etnografii. Po utworzeniu w tym czasie Uniwersytecie Komenskiego w Bratysławie, Macierz Słowacka była wówczas drugim co do wielkości ośrodkiem naukowym na Słowacji. Działalność tej organizacji nie ograniczała się jednak do pracy naukowo-oświatowej, lecz była o wiele bogatsza i różnorodniejsza. Macierz popierała rozwój życia artystycznego we wszelkich jego przejawach, zwłaszcza zaś literatury, a dysponując wielkim zakładem wydawniczym mogła się zająć edycją wielu czasopism m.in. szeroko znanych „Slovenských pohľadov”. W okresie 20-lecia międzywojennego, kiedy na terenie Słowacji nie działała żadna organizacja zrzeszająca tamtejszych literatów, Macierz była jedyną protektorką młodych pisarzy debiutujących wydanymi przez nią pracami. Do wielkich zasług Macierzy należy opublikowanie w tym okresie wielu dzieł z zakresu poezji, prozy i dramatu słowackiego oraz tanich edycji uprzedzających szerokiemu ogółowi literaturę klasyczną. Ten rodzaj działalności kontynuowała Macierz także po II wojnie światowej. Tu wydano pisma zebrane najbardziej znanego poety słowackiego, Hviezdoslava, oraz zbiór najwartościowszych dziewiętnastowiecznych dzieł literatury słowackiej, którego nakład wyniósł około 50 tys. egzemplarzy⁹.

Obecnie Macierz Słowacka spełnia specyficzną rolę w życiu kulturalnym Słowacji. W czasie gdy na terenie Słowacji działa szereg wyższych uczelni, liczne

⁹ Por. M. Tomčík, *Matice a rozvoj slovenské kultury*, „Rudé Právo” z dn. 4 VIII 1963 r.

instytuty, Słowacka Akademia Nauk oraz wydawnictwa państwowe — Macierz nie musi rozpraszać swych zainteresowań na wiele dziedzin, a może się skoncentrować na swej zasadniczej funkcji: jest ona obecnie placówką naukową, mającą na celu zbieranie i przechowywanie materiałów archiwalnych dotyczących dawnej i współczesnej kultury słowackiej oraz opiekującą się wielkim księgozbiorem. Rozwija się tu także nowoczesny ośrodek bibliograficzny. W pracy tej Macierz związana jest ściśle z innymi placówkami naukowymi, szkołami wyższymi i Słowacką Akademią Nauk.

Uroczystości związane z setną rocznicą założenia Macierzy Słowackiej rozpoczęły się w dn. 2 VIII br. w Martinie odsłonięciem płyt pamiątkowych w miejscach trwale zapisanych w historii narodu słowackiego i Macierzy, a więc: na budynku, w którym żył i pracował działacz organizacji, dr Skultety, na gmachu pierwszego gimnazjum słowackiego oraz pierwszej siedzibie Macierzy. W obchodach tych wzięły udział, obok mieszkańców Martina, delegacje słowackich towarzystw emigracyjnych z Kanady, USA, Francji, Belgii, Austrii, NRF i Australii¹⁰. W dn. 3 VIII br. w dalszym ciągu odbywających się uroczystości złożono w Martinie wieńce na cmentarzu powstańców słowackich i cmentarzu zasłużonych, wieczorem zaś w tamtejszym teatrze odbył się uroczysty spektakl opery Suchoňa „Svätopluk”, na którym obecna była także delegacja partyjno-rządowa¹¹.

Punktem kulminacyjnym obchodów było uroczyste posiedzenie Rady Macierzy Słowackiej w dn. 4 VIII br., w którym uczestniczyli członkowie delegacji partyjno-rządowej z I sekretarzem KC KPS i członkiem prezydium KC KPCZ, A. Dubčekom, na czele, przedstawiciele Czechosłowackiej i Słowackiej Akademii Nauk, delegaci instytucji kulturalnych i naukowych CSRS, a także reprezentanci słowackich towarzystw emigracyjnych. Uroczyste przemówienie, którego wyjątek przytoczony został już wyżej, wygłosił A. Dubček. Mówca po krótkim przedstawieniu dziejów Macierzy przeszedł do charakterystyki dzisiejszego stanu kultury słowackiej, który jak się wyraził „przekroczył wielokrotnie najśmielsze marzenia budzicieli narodowych”. Słowacja pokryła się siecią szkół ogólnokształcących i zawodowych, wyższych uczelni, bibliotek, muzeów, instytucji naukowych, teatrów i kin. Na milion obywateli przypada obecnie w Słowacji ok. 1200 instytucji kulturalnych. Jednym z najważniejszych następstw rewolucji kulturalnej jest ukształtowanie się w kraju wielotysięcznej armii inteligencji pochodzenia robotniczo-chłopskiej: jeśli w r. 1955 w Słowacji na 1000 zatrudnionych wypadało 100 pracowników ze średnim i wyższym wykształceniem, to w r. 1963 przypadało ich 170. Rozbudowuje się sieć placówek naukowo-badawczych: obecnie działa 261 słowackich instytucji naukowych zatrudniających ok. 14 tys. pracowników¹². Toteż Dubček wysuwał nowe postulaty mówiąc:

„Wobec zmian, jakie zaszły w sytuacji politycznej, ekonomicznej, społecznej i kulturalnej narodu słowackiego praca Macierzy nabrała nowych treści. W pierwszych latach swej działalności Macierz dążyła przede wszystkim do pobudzenia świadomości narodowej Słowaków, pomagała im w wytworzeniu języka literackiego, własnej literatury i kultury. Dziś jednak, kiedy naród słowacki rozwinął się wszechstronnie i przekształcił w społeczeństwo socjalistyczne, kiedy w trwałej unii z braterskim narodem czeskim i grupami innych narodowości zamieszkujących CSRS kroczymy ku komunizmowi, naszym wspólnym celem jest nie tylko wychowanie ludu w duchu dumy narodowej, ale jednocześnie świadoma pomoc we wzajemnym zbliżeniu naszych narodów, rozwijanie i pielęgnowanie szlachetnych cech internacjonalizmu socjalistycznego i pa-

¹⁰ Por. *Vznikla z nádejí, rozkvitla láskou*, „Pravda” z dn. 3 VIII 1963 r.

¹¹ Por. *Zahájení oslav stého výročí Matice*, „Rudé Právo” z dn. 4 VIII 1963 r.

¹² Por. *V duchu pokrokových narodních tradic za další rozkvět socialistické kultury*, „Rudé Právo” z dn. 5 VIII 1963 r.

triotyzmu czechosłowackiego. Umacnianie braterskiej więzi naszych narodów harmonizuje w pełni z najbardziej postępowymi tradycjami Macierzy"¹³.

Mówca powołał się tu na chlubne fakty współpracy Macierzy Słowackiej z Macierzą Czeską oraz innymi instytucjami czeskimi. Przykłady współpracy tej uwidoczniły się zwłaszcza po zamknięciu Macierzy Słowackiej w r. 1875, kiedy to wzajemna pomoc czesko-słowacka była potężnym orężem w walce z uciskiem narodowym. Po zakazie działalności Macierzy Słowackiej ukazała się odezwa wzywająca Słowaków do masowego zgłaszania się w szeregi Macierzy Czeskiej, w corocznych słowackich uroczystościach w Martinie brali też udział przedstawiciele czeskiego życia kulturalnego i narodowego. Mówiąc o dzisiejszej roli Macierzy A. Dubček stwierdził:

„Dzisiejsze życie kulturalne przerosło wielokrotnie program Macierzy. Nie umniejsza to jednak jej znaczenia, przeciwnie podkreśla fakt, iż w swej setnoletniej historii walczyła ona o sprawę słuszną i sprawiedliwą... Setną rocznicę Macierzy Słowackiej uczymy dziś najlepiej jeszcze większym skoncentrowaniem naszych sił na budowie materialno-technicznej bazy dojrzałego społeczeństwa socjalistycznego oraz na wychowaniu nowego człowieka... Macierz Słowacka włączy się także w ten proces — w ramach obchodów jej stulecia kładziemy kamień węgielny pod jej nową siedzibę. Nawijamy tym do najbardziej postępowych tradycji naszego narodu, czyniąc to nie tylko dla uczczenia historii, ale mając na względzie teraźniejszość i przyszłość”¹⁴.

Zamykając swoje przemówienie, A. Dubček nadał Macierzy Słowackiej w imieniu prezydenta CSRS, A. Novotnego, Order Republiki. To wysokie odznaczenie przyznane zostało Macierzy za rozwijanie działalności oświatowej i narodowej w okresie ucisku narodowego i społecznego, za kierowanie rozwojem bibliotekarstwa na Słowacji oraz za umacnianie więzi kulturalnych między narodem czeskim i słowackim.

Tadeusz Wróblewski

¹³ Jw.

¹⁴ Jw.